

ЦІННІСТЬ ГУМАННИХ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН

Стаття присвячена розгляду зарубіжних та вітчизняних підходів з проблеми формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин. У цьому ракурсі проаналізовано головні положення гуманістичної психології А. Маслоу, гуманістичних моделей сімейного виховання А. Адлера, Р. Дрейкурса, Т. Гордона, К. Роджерса, Р. Кемпбелла. Особливу увагу приділено висвітленню основних виховних цінностей сучасної сім'ї на засадах гуманізму (І. Бех).

Ключові слова: сім'я, гуманні батьківсько-дитячі взаємини, сімейні цінності.

Сучасна сім'я, як і все українське суспільство, перебуває у кризовому стані, для якого характерні зростання психологічної напруги, збільшення кількості стресових ситуацій, відмова від усталених цінностей і поява нових, часом необґрунтованих і швидкоминучих. Усе це негативно позначається не лише на функціонуванні інституту сім'ї, але й на змісті внутрішньосімейної життєдіяльності, що часом оснований на владно-підвладних взаєминах, зумовлюючи високий рівень розлучень. Спостерігається поширення консенсуальних шлюбів, трансформація світоглядних настановлень щодо сімейного життя, що виявляється у лібералізації міжстатевих відносин, нехтуванні важливістю вибудови сімейних взаємин на засадах культурних норм і цінностей.

Реалії життя засвідчують, що ще задовго до офіційного одруження в особистості формуються певні уявлення про шлюб, погляди на способи внутрішньосімейних взаємин, розподіл сімейних ролей тощо. Однак не завжди правильне розуміння їхнього змісту призводить у майбутньому до психологічного несумісництва подружжя, виникнення внутрішньосімейних конфліктів, зумовлює руйнування шлюбів і появу неповних сімей.

Незважаючи на це, сім'я, однак, зберігає провідну роль у формуванні духовно-моральних цінностей дітей, їхньому вихованні й розвитку. Соціальний інститут сім'ї є головною умовою збереження й підтримки культурної наступності в

історії народу, традицій. Благополуччя й здоров'я сім'ї розглядається і як неодмінна умова національної безпеки держави.

Такий стан актуалізує важливість формування у дітей та учнівської молоді усвідомленого ставлення не тільки до майбутнього шлюбу, а й до способів його зміцнення і збереження. Перспективним у цьому контексті є проблема формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин, визначення оптимальних умов їхнього впливу на становлення особистості дитини.

У сучасних дослідженнях багатоаспектно розглянуто питання оптимізації міжособистісних взаємин між дітьми різних вікових категорій, зокрема: старших дошкільників (А. Гончаренко, О. Косарева); молодших школярів (Л. Сікорська, Л. Карамаєва); підлітків з особливими потребами (Т. Нікандрова), старшокласників (З. Алієва); студентів (С. Смагіна, К. Казар'янц); в системі "учитель – учень" (П. Хазанов) та інших. Формуванню міжособистісних відносин в сім'ї присвячені дослідження О. Косаревої (розкрито педагогічні умови формування гармонійних взаємин батьків з дітьми старшого дошкільного віку); І. Рахманіної (виявлено вплив міжособистісних відносин у сім'ї на соціально-психологічну адаптацію особистості підлітка); І. Багдасар'ян (досліджено міжособистісні взаємини в сім'ї, що має розумово відсталу дитину) та інших учених.

Означена стаття присвячена розгляду гуманістичної моделі батьківсько-дитячих взаємин.

Аналіз досліджень з проблеми свідчить, що у західній психології цей напрям існує в руслі концепцій А. Адлера, Р. Дрейкурса, Р. Кемпбелла, Л. Маслоу, К. Роджерса та інших. В українській психолого-педагогічній науці засади гуманізації виховання і освіти розроблені І. Бехом, М. Боришевським, В. Семиченко, К. Чорною, В. Киричок та іншими дослідниками. Спробуємо висвітлити окремі з них.

Серед постулатів гуманістичної психології А. Маслоу віднаходимо такі головні ідеї:

- індивід є єдиним цілим, і саме тому людину слід вивчати як єдину, унікальну, організовану цілісність, а не акцентувати увагу на окремих вчинках чи поведінці;
- людина від природи є доброю, у ній закладені потенційні можливості для позитивного зростання та

самовдосконалення, а деструктивні прояви в людей є результатом фрустрації чи незадоволеності основних потреб;

- визнання пріоритету творчої сторони в людині є провідним принципом гуманістичної психології. Творчість є рисою, яка потенційно притаманна всім людям від народження, і тому не потребує спеціальних талантів чи здібностей. У результаті “окультурення” більшість людей втрачають цю якість (у тому числі завдяки системі освіти);
- об’єктом психологічного дослідження повинні бути психічно здорові люди, як прагнуть до самоактуалізації. Самовдосконалення є основною темою життя людини, яку не можна виявити, вивчаючи людей з психічними порушеннями [7, с. 485–487].

Загалом поділяючи постулати А. Маслоу, ми не зовсім погоджуємося з третім положенням щодо того, що “окультурення” людини зумовлює нівеляцію у неї творчих задатків, вважаючи, що розумна система освіти повинна розвивати творчі починання особистості, закладені від природи.

Один із найвідоміших підходів до розуміння виховання в родині у руслі гуманістичної моделі сімейного виховання розроблено А. Адлером, автором індивідуальної теорії особистості, яка іноді вважається попередником гуманістичної психології.

За А. Адлером, людина – істота соціальна, розвиток особистості розглядається насамперед через призму соціальних відносин. У теорії особистості, розробленій А. Адлером, підкреслено, що в кожній людині є вроджене почуття спільності, або соціальний інтерес (тобто природне прагнення до співробітництва), а також прагнення до досконалості, в якому реалізується унікальність особистості й творчі властивості людського “Я”.

Фундамент особистості, або стиль життя, заснований на зусиллях, що спрямовуються на подолання почуття неповноцінності, на компенсацію й вироблення переваги, закладається й міцно закріплюється в дитинстві. Сімейна атмосфера, установки, цінності, взаємоповага членів родини й любов (насамперед матері) сприяють розвитку в дитини широкого соціального інтересу. А. Адлер вивчає виховання не тільки з погляду

користі для окремої родини й дитини, але і як діяльність батьків, що відчутно впливає на стан суспільства загалом.

Основними поняттями сімейного виховання, на думку вченого, є: рівність, але не тотожність між батьками й дітьми як у сфері прав, так і в сфері відповідальності; співробітництво; природні результати [1, с. 56–57].

Послідовником А. Адлера був педагог Р. Дрейкурс, який розвив і конкретизував погляди свого попередника, запровадивши у практику цикл консультацій і лекцій для батьків. Він вважав, що батьки, виховуючи власних дітей, мають дотримуватися основних положень, які полягають у:

- повазі унікальності, індивідуальності й недоторканності дітей із самого раннього віку;
- розумінні дітей, проникненні в їхній спосіб мислення, умінні розбиратися в мотивах і значенні їхніх вчинків;
- виробленні конструктивних взаємин з дитиною;
- знаходженні власних прийомів виховання з метою подальшого розвитку дитини як особистості [3, с. 189].

Сформульовані Р. Дрейкурсом методи виховання, на сьогодні, як і раніше, становлять інтерес для батьків та педагогів. Вони ґрунтуються на тому, що батькам слід будувати свої взаємини з дітьми на їх щирій підтримці, але не можна при цьому допускати безмежної волі. У співробітництві з дитиною потрібно визначити обов'язок кожного і його відповідальність. Установлені обмеження формують у дитини почуття безпеки й надають упевненості у правильності своїх дій. Не слід карати дітей, тому що покарання породжує таку ж озлобленість, як і примус; не можна кривдити словами.

Відхиляючи покарання як дисциплінарний захід, що має перевагу однієї людини над іншою, учений вважав, що батьки можуть використовувати інші корекційні прийоми: розвиток логічних наслідків, заохочення тощо [там само].

Згідно з гуманістичною концепцією К. Роджерса, ефективність виховання має бути найперше спрямована на розкриття особистості, її самоактуалізацію, а пріоритетами гуманістичної освіти і виховання мають стати загальнолюдські цінності (свобода, щастя, совість, любов, добро, довіра, чесність), узгоджені з конкретними цінностями етнокультур.

Саме гуманістична спрямованість освіти, зауважував учений, забезпечує активне залучення особистості до

розв'язання однієї з найактуальніших проблем сучасності – інтеграції різних культур (цінностей); здатність до толерантного і плюралістичного мислення. Осердям у його концепції є людиноцентрований підхід, ствердження того, що особистість повинна перебувати в центрі навчального процесу.

Гуманізм навчання і виховання К. Роджерс розглядає як відсутність примусовості, авторитаризму та імперативності, під якою розуміємо безапеляційне виконання вихованцями вказаних учителем чи батьками дій, операцій. Гуманістична спрямованість вихователя, на думку вченого, виявляється у створенні таких умов виховання, коли воно стає свідомим, вільним і самостійним. А таким виховання може стати тоді, коли мета діяльності вчителя, батьків полягатиме у стимулюванні свідомого навчіння. На переконання дослідника, гуманне навчання та виховання виховує вільну особистість, здатну самостійно адаптуватись у колективі, суспільстві, тобто формує спосіб життя людини на основі права її вільного вибору, відповідальності за наслідки здійснюваних вчинків [5].

Нам імпонують думки К. Роджерса стосовно найважливіших понять моделі сімейного виховання. До них учений відносить прояв щирих, справжніх почуттів (і позитивних, і негативних) усіма членами родини; безумовне прийняття своїх почуттів і почуттів близьких; відданість своєму внутрішньому “Я”. При цьому він стверджує, що надзвичайно важливо вміти встановлювати “допоміжні взаємини” батькові з дитиною, учителеві з учнем, терапевтові із клієнтом, оскільки ці взаємини “вирізняються прийняттям іншої людини як індивіда, що має цінність, а також глибинним емпатичним розумінням, яке дає мені можливість бачити особистий досвід людини з її власного погляду” [там само, с. 153].

Серед провідних зарубіжних теоретиків-гуманістів, що задіяні у вихованні дітей і батьків, особливу позицію має Р. Кемпбелл, заслуга якого полягає в тому, що він навчає батьків не тільки того, що й коли слід виховувати, але і як це робити. В основі його навчання лежить безумовна любов – підґрунтя будь-якого успіху взаємин між батьками й дітьми. Без цього неможливо проникнути в душу дитини, оцінити її поведінку і зрозуміти, як упоратися з її неслухняністю [4, с. 14]. На думку науковця, батьки повинні проявляти свою любов до дітей

якнайчастіше; він визначає конкретні способи як це чинити: через контакт очей, через фізичний контакт, через пильну увагу й через дисципліну.

Інше принципово важливе поняття, яке необхідно усвідомити батькам, – “емоційний резервуар”. Це означає, що в кожної дитини є певні емоційні потреби. Від їх задоволення залежить багато чого: насамперед те, як дитина себе почуває, чи задоволена вона, пригнічена чи радісна. Набір цих емоцій визначає поведінку й характер підростаючої особистості: слухняна вона або неслухняна, плаксива чи грайлива, весела чи замкнена. Поведінка дитини прямо пропорційно залежить від її емоцій: чим позитивніші її емоції, тим кращою є її поведінка. Нам близька ідея Р. Кемпбелла стосовно того, що дитина наслідує вчинки й дії батьків і в такий спосіб формує свій характер: “Якщо емоційний резервуар повний, можна чекати, що дитина буде розвиватися щонайкраще або намагатися щосили. А відповідальні за те, щоб резервуар був повний, – батьки. Поведінка дитини є сигналом, що вказує на стан емоційного резервуару” [там само, с. 21].

На наш погляд, цей підхід є дуже важливим в наш час прискореного розвитку науково-технічного прогресу, коли культурі розуміння й прояву почуттів не приділяється достатнього значення. Правильне емоційне виховання – один зі шляхів до щасливого сімейного життя, до особистого щастя кожної людини.

Підтвердженням доцільності і правильності означених підходів зарубіжних науковців до формування особистості дитини на засадах гуманізму виступає позиція І. Беха стосовно виховних орієнтирів сім’ї у цьому процесі.

Учений розглядає сім’ю як унікальну спільність, що покликана виконувати низку важливих функцій, провідними з яких є народження та виховання дитини. І. Бех на засадах гуманізму розглядає основні виховні цінності сім’ї, досягнення яких, на його думку, значно підвищить продуктивність подальшого виховного процесу. Серед них: цінність позитивного психологічного клімату в сім’ї; цінність моральної любові дитини до людей; цінність поваги дитини до людської особистості; цінність гуманізму сімейних стосунків; цінність бережливості дитини; цінність відповідального вчинку дитини; цінність творчої активності дитини.

Особливу увагу вчений акцентує на тому, що сім'я є благотворним середовищем для розвитку в дитини моральної любові, тобто почуття гармонії людини з людиною, коли одна людина зливається духовно з іншою в одне ціле настільки, що стає здатною бажати блага, щастя і розвитку цієї іншої людини заради неї самої, а не задля себе, без будь-якої думки, що від цього вона особисто матиме. Розвинути таке почуття у дитини дуже важко, а ще важче досягти того, щоб це почуття стало керівним мотивом у всіх моментах її життя, а не виникало б лише за певних умов і обставин.

Як підсумок власного гуманістичного підходу до родинного виховання, І. Бех сформулював ряд законів, що слугуватимуть необхідною підтримкою батькам у вихованні дітей, а саме:

1. Закон розуміння, прийняття, визнання дитини.
2. Закон справедливості у взаєминах "батьки – діти".
3. Закон глибинного особистісного спілкування.
4. Закон осудження вчинку, а не особистості дитини.
5. Закон впливу на дитину власною особистістю батька.
6. Закон створення єдиного виховного середовища (сім'я – школа – позашкільне довкілля).
7. Закон випереджального морально-духовного розвитку особистості щодо її розумового розвитку.
8. Закон: від егоцентризму до альтроцентризму дитини.
9. Закон вирішення виховних завдань через особистісний діалог, переконання, педагогічне умовляння [2].

Отже, загальним для напрямів гуманістичної психології є особистість і її унікальність, переживання людини й усвідомлення свого місця у світі. Людина наділена можливостями безперервного розвитку й самореалізації, і завданнями виховання є актуалізація цих можливостей зростання й розвитку особистості.

Ми переконані в тому, що як у виховному процесі, так і в сімейному вихованні відбувається не просто взаємодія педагога й вихованця (батька чи матері і дитини), а духовний діалог двох людей, діалог різних поколінь, різних культур. Чим багатшою є культура вчителя (батька), тим цікавішим буде цей діалог для вихованця, тим глибше він усвідомить і запозичить багатство людської культури. Чим вищою є професійна культура педагога або ж педагогічна культура батька (матері), тим

різноманітнішим і ефективнішим щодо виховного впливу буде перебіг цього діалогу, в якому немає місця імперативності й авторитарності. За умови добровільної організації співробітництва й партнерства вихователів та вихованців у делікатно створеній атмосфері довіри й взаєморозуміння забезпечується діалогічна взаємодія, яка є однією з передумов формування гуманних міжособистісних взаємин.

Важливо, що гуманістична педагогіка, проповідуючи рівноцінність вихователя і вихованця, вважає, однак, що пріоритети виховної діяльності педагога мають стратегічне значення. Пріоритетними в гуманістичній педагогіці є оптимістичний погляд на дитину, опора в роботі з нею на позитив.

Отже, “гуманістична” модель сімейного виховання має на увазі насамперед допомогу батьків, педагогів в індивідуальному становленні дитини, розвитку її особистості. Тому схвалюється прагнення батьків до емоційної близькості, розуміння, чуйності у взаєминах з дітьми. Виховання розглядається як взаємодія, тобто спільна, загальна, взаємна діяльність, спрямована на вдосконалення не лише вихованця (дитини, учня), але й вихователя (батька, матері, вчителя). Стаючи вихователем, батько повинен почати з себе, зі зміни свого сприйняття дитини, ставитися з повагою до неї, сприймати її як особистість, а не як недосконалий “нарис” людини. Лише виховання, в основу якого покладені любов, довіра і повага до дитини в єдності з розумною вимогливістю, може оптимально сформувати особистість.

Література

1. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов / А. Адлер. – Ростов на Дону : Феникс, 1998. – 448 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності : [наук. видання] / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
3. Дрейкурс Р. Счастье вашего ребенка: Кн. для родителей / Р. Дрейкурс. – М. : Прогресс, 1986. – 239 с.
4. Кэмпбелл Р. Им нужна безусловная любовь / Р. Кэмпбелл // Семья и школа. – 1995. – № 11. – С. 10–11.
5. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс. – М. : Прогресс, 1994. – 480 с.
6. Фромм А. Азбука для родителей / А. Фромм ; пер. И. Г. Константиновой. – 3-е изд., сокр. – М. : Знание, 1994. – 288 с.

7. Хелл Л. Теории личности (Основные положения, исследования и применение) / Л. Хелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 1999. – 608 с.

Л. В. Гончар

Ценность гуманных родителско-детских взаимоотношений

Институт проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины (9 ул. Берлинского, Киев, Украина)

Статья посвящена рассмотрению зарубежных и отечественных подходов по проблеме формирования гуманных родителско-детских взаимоотношений. В этом ракурсе проанализированы основные положения гуманистической психологии А. Маслоу, гуманистических моделей семейного воспитания А. Адлера, Р. Дрейкурса, Т. Гордона, К. Роджерса, Р. Кемпбелла. Особое внимание уделено раскрытию основных воспитательных ценностей современной семьи на позициях гуманизма (И. Бех).

Ключевые слова: семья, гуманные родителско-детские взаимоотношения, семейные ценности.

L. V. Honchar

The Value of Humane Parent-Child Relationships

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

The article deals with the foreign and native approaches to the problem of forming humane parent-child relationship. In this perspective the main provisions of humanistic psychology of A. Maslow, humanistic models of family education of A. Adler, R. Dreikurs, T. Gordon, K. Rogers and R. Campbell are analyzed. Special attention is devoted to the coverage of basic educational values of the modern family on the principles of humanism (I. Bekh).

The priority for the considered areas of humanistic psychology has been found to be the personality and its uniqueness, human experiences and awareness of one's own place in the world. Human beings are endowed with features of continuous development and fulfillment, and the purpose of education is the actualization of possibilities of growth and development of the personality.

Keywords: family, human parent-child relationships, family values.

References

1. Adler, A. (1998). *Vospitaniie detei. Vzaimodeistviie polov* [Education of children. The interaction of the sexes]. Rostov-na-Donu: Feniks.
2. Bech, I. D. (2006). *Vykhovannia osobystosti: shodzhennia do dukhovnosti* [Education of personality: ascension to spirituality]. Kyiv: Lybid.
3. Dreikurs, R. (1986). *Schastiie vashego rebionka* [The happiness of your child]. Moscow: Progress.
4. Kampbell, R. (1995). Im nuzhna bezuslovnaia liubov [They need unconditional love]. *Semiia i Shkola* [Family and School], 11, 10-11.
5. Rodgers, K. (1994). *Vzgliad na psikhoterapiiu. Stanovleniie cheloveka* [Look at psychotherapy. The formation of a person]. Moscow: Progress.
6. Fromm, A. (1994). *Azbuka dlia roditelei* [The Alphabet for parents]. (3rd ed.). Moscow: Znaniie.
7. Hell, L. & Zigler, D. (1999). *Teorii lichnosti (Osnovnyie polozheniia, isledovaniia i primeneniia)* [Theories of Personality (Basics, research and application)]. St. Petersburg: Piter.